
R a s p r a v e

UDK: 261.6(4)
Primljeno 10/99

CRKVE U EUROPI NAKON PADA ZIDOVA

Hans Maier, München

Gdje su Crkva i religije nakon pada Berlinskoga zida?¹ Koje poteškoće i kakve mogućnosti ima kršćanska poruka u budućoj Europi? Je li s događajima iz 1989., kako neki misle, otvoreno novo poglavlje kršćanske povijesti, obnova kršćanstva na Zapadu ili će započeti novi val sekularizma, ne samo na Zapadu nego i na Istoku Europe? Hoće li konfesije u Europi otkriti svoj "zajednički dom"? Ili će se, umjesto da zajednički surađuju, i dalje međusobno udaljavati? Kakva je budućnost ekumene u Europi koja se doduše privremeno oduprla "totalitarnoj kušnji" (K. D. Bracher), no čini se da trenutačno ponovno upada u nacionalne sukobe, građanske ratove, etnička čišćenja?

I. ŠTO SE OČEKIVALO OD CRKAVA?

Deset je godina prošlo od godine 1989. Događaji koji su se tada odigrali pred našim očima, gledajući unatrag, nisu ni danas ništa izgubili od svoje dramatičnosti. Srušio se sustav totalitarne vladavine, drugi u našem stoljeću; svjetska velesila, Sovjetski Savez zapao je u gospodarsku i političku krizu opstanka; raspali su se gospodarski, vojni i politički blokovski sustavi Istoka. Činilo se da je potrošena ideologija socijalizma. Tamo gdje su socijalistički sustavi još ostali,

¹ Autor je predavanje održao na 3. međunarodnom kongresu *Renovabis* (16.-18. rujna 1999.) u Freisingu kraj Münchena pod naslovom *Europas Kirchen nach dem Fall der Mauern*. Prof. dr. Hansu Maieru kao i upravi *Renovabis*a ljubazno se zahvaljujemo na dopuštenju da ovaj tekst smijemo objaviti u našem časopisu na hrvatskom prijevodu.

postali su zatvorene sredine (primjerice u Sjevernoj Koreji, Kubi) i komunistička Kina postala je nekom vrsti otoka, premda divovskih razmjera. Srušila se moć marksizma-lenjinizma. On danas jedva još postoji kao ozbiljna duhovna struja. Istočna i Srednja Europa izišle su iz sjene povijesti i tražile vezu sa Zapadom. Ta je konstelacija godine 1989. dovela do sloma SED-režima u DRNj i 1990. ponovno omogućila ujedinjenje odvojenih dijelova Njemačke. Novo stanje imalo je kao posljedicu raspad Sovjetskog Saveza 1991., a raspadajuće članice nekoć golemog carstva sada su bile izložene dvostrukom pritisku, međunarodnoj konkurenciji i vlastitoj nacionalnoj i etničkoj dinamici.

Tada su i Crkve govorile o kraju "babilonskog sužanjsva", o desetljećima dugom "hodu kroz pustinju" (H. Schürmann). Činilo se da se primiće kraju dugo razdoblje progona religije i Crkve te njihova zapostavljanja i potiskivanja iz javnosti. Gledajući iz per-spektive stoljeća koje završava, nacional-socijalistička i komunistička diktatura međusobno su se zbližile pod vidom svoje zajedničke averzije prema religiji i Ckvi. Sada je bilo moguće usporediti dvije različite prošlosti. "Stoljeće odluke" (H. H. Schrey) od europskih je kršćana zahtijevalo više dokaza prokušanosti, više postojanosti negoli stoljeće prije njega. Bilo je to stoljeće mučenika. Dakako, religije i Crkve u ovome su stoljeću i zakazale - zacijelo bilo je kolaboracionista i onih koji su se prilagodili. Bohnhoefferovo pitanje "jesmo li još upotrebljivi?" upravljeno je i postsocijalističkom društvu Europe i crkvama. Europa je sada bila zaukupljena prevladavanjem svojega rascjepa u ponovno stečenoj slobodi. Je li joj pri tome mogla pomoći religija?

Onih su se godina velika očekivanja polagala u Crkve. U Poljskoj su se ona već rano usredotočila na lik sadašnjega Pape. Romanopisac Kazimierz Brandys, agnostik, u svojem je "Varšavskom dnevniku" pozdravio Ivana Pavla II. prilikom njegova posjeta Poljskoj 1979. patetičnim riječima: "Trebalo je toliko krvavih građanskih ratova, mnogih podjela i izdajstava da se ono što se u drugim zemljama javlja kao političko mišljenje, građanska svijest ili pravni osjećaj kod nas pretvorilo u veliku čežnju za nadstvarnim znakom neba... Kako sam čuo, Ivan Pavao II. će se iz zračne luke Okecie helikopterom uzdignuti iznad grada i potom spustiti na Trg pobjede. Sveti Otac lebdeći nebom Varšave, poljski Papa koji se iz oblaka spusta izravno u srce glavnoga grada... Ne govorite mi o vizijama romantika i nadrealista, takvu sliku ne bi izmislio nijedan pjesnik."² U Rusiji su očekivanja

2 Kazimierz Brandys, *Warschauer Tagebuch. Die Monate zuvor, 1978-1981*, Frankfurt (Main) 1984., str. 100s.

mnogih ljudi bila usmjerena na preporod pravoslavlja. U svojemu manifestu "Kak nam obustroit Rossiju?" (1990.) Aleksander Solženjicin je od njega zahtijevao da se konačno oslobodi jarma države i ponovno zadobije prijašnju duboku povezanost s dušom naroda. Za to je potrebno odlučno odvrtaćanje od prošlosti. "A što je s glasovitim pokretačkim snagama Glasnosti i Perestrojke? U nizu pomodnih riječi nigdje se ne pojavljuje riječ *čišćenje*. U ovu novu glasnost nahrupili su svi nečisti jezici koji su desetljećima služili totalitarizmu. Tri četvrtine današnjih trubadura perestrojke bili su sve donedavno korisnici Brežnjevljeve ere. I je li itko od njih izustio riječ *osobnog* kajanja? Umjesto toga proklinju neosobnu stagnaciju. A na visokim školama isti oni ljudi koji su desetljećima zamračivali svijest studenata samodostatno dociraju humanističke znanosti. Na desetke tisuća naših naobrazovanih okaljali su se dvoličnošću i kolaboracionizmom. I ni od koga ne očekujemo pokajanje? Zar ćemo ovu duševnu trulež ponijeti sa sobom u budućnost?"³

Mnoge izjave onih godina od 1989. do 1991. iz Rumunjske, Poljske, Mađarske, Čehoslovačke, Istočne Njemačke i drugih zemalja vide Crkve u ulozi odvjetnica pravедnosti i slobode, poštivanja čovjeka, neiskrivljene, istinite, pouzdane riječi. Crkve su u onom vremenu uživale respekt i javno poštovanje čak i kod onih koji su se od Crkava otuđili. Tako je bilo bar u Srednjoj, Istočnoj i Jugoistočnoj Europi. Kraj komunizma, prijelaz u demokraciju, duboke gospodarske, socijalne, političke promjene sve to za ljude na Istoku nije značilo puku normalnu usputnu promjenu vlade i promjenu sustava nego duboku i značajnu promjenu, epohalnu cezuru. Pad totalitarnog režima ostavio je za sobom ruševine. Na vidjelo su izišla razaranja, krivnja i upletenost u kompromitirane strukture, gubitak povjerenja u svim ljudskim odnosima. I opet se moralo "prevladavati" prošlost. Za to nisu nipošto bila dostatna pravna sredstva ili krivično-pravna zadovoljština za očita zlodjela. Duboke rane mogle su se izliječiti samo u duhu novoga početka - a za to su bile potrebne osobito sljedeće kreposti: uviđavnost, promišljenost, pokajanje, stid. Upravo je ova duhovna dimenzija Crkvama neočekivano pribavila uvažavanje u političkim korjenitim promjenama Srednje i Istočne Europe, štoviše, Crkve su postale nositeljicama nadanja. Dakako, pritom su probuđena i očekivanja koja su se jedva mogla ispuniti.

³ Alexander Solschenizyn, *Kak nam obustroit Rossiju?*, Paris, 1990., njem. pod naslovom *Rußlands Weg aus der Krise. Ein Manifest*, München, 1990., str. 37.

II. ODGOVOR CRKAVA NA NOVO STANJE U EUROPI

S propašću komunizma završena je i podjela Europe. Stari kontinet, dugo vremena razdvojen između Istoka i Zapada, ponovno je postao uočljiv u svojem duhovnom u kulturnom jedinstvu. Tako su devedesetih godina "veća Europa", "zajednički europski dom" postali ključni pojam europske politike. To je bio izazov i za kršćanske Crkve; one su se sada morale učiti snažnije nego dosad razmišljati u nadnacionalnim, europskim kategorijama.

1. To je najbrže uspjelo Katoličkoj crkvi na temelju njezine regionalne prisutnosti na Zapadu kao i na Istoku Europe te njezina dobro organiziranog ustrojstva. Ona je već u studenom/prosinocu 1991. izišla s Rimskom biskupskom sinodom za Europu; bilo je to prvi put u povijesti ove ustanove da su sazvani predstavnici biskupskih konferencija jednog cijelog kontinenta. Biskupska sinoda koju je papa Ivan Pavao II. najavio u moravskom prošteništu Velehrad imala je misao vodilju: "Svjedoci smo Krista koji nas je oslobodio". U raspravi su posebno bile istaknute tri teme: oslobođenje Istočne Europe, dijalog sa sekularnom kulturom i nova evangelizacija Europe.

Na skupu u Rimu istočnoeuropske Crkve bile su bročano dobro zatupljene. Nakon duge šutnje, nakon desetljeća života u podzemlju, mnoge su od njih ovdje prvi put ponovno javno progovorile. Sinodalna dvorana opet je odjekivala izviješćima o zlodjelima prošlosti: genocidu na 14 milijuna Ukrajinaca, konfiskaciji i uništenju bezbrojnih crkava na Istoku i Jugoistoku Europe, nasilnom priključenju grko-katoličkih Crkava pravoslavlju, ugnjetavanju izobrazbe svećenika i dušobrižništva u mnogim zemljama tijekom više desetljeća. Tome su pridošle mnoge ratne strahote u raspadajućoj Jugoslaviji. Sa zahvalnošću sjećali smo se svjedočenja mnogih kršćana o progonstvima, svjedočanstva siromaštva, odricanja i samozataje. Istočne Crkve ne očekuju od zapadnih Crkava samo materijalnu pomoć nego i duhovnu solidarnost, ohrabrenje u vjeri, "zdravu teologiju", lojalnost prema Svetoj Stolici, misionarski duh i osobito pripreme djelatnosti oko zajedničke Europe: u njoj su vidjeli konkretnu nadu za budućnost nakon svršetka komunizma.⁴

S obzirom na svjedočanstva Crkava priznavateljica koje su skupu već čisto emocionalno dale svoj poseban pečat, sinoda od samog početka nije iskazivala osobite sklonosti prema dubljem dijalogu sa zapadnom kulturom i zapadnim pluralizmom. I govornici

⁴ Izvadci iz rasprave, u: *L'Osservatore Romano*, njemačko izdanje, br. 50/1991.

iz Zapadne Europe, Amerike i Trećeg svijeta kritizirali su stil života zapadnih društava. Preokret godine 1989. smatrali su djelom uspjele nepokolebljivosti "vojujuće Crkve", koja je u svako vrijeme pozvana da dadne svjedočanstvo, no nikako kao pobjedu liberalnog društvenog poretka, koji je sada bez konkurencije i alternative zavladao prostorom. Na rimskoj je sinodi umjesto općenito zapadnjačkoga prevladavalo specifično europsko gledište. Završna izjava podsjetila je na naslijeđe ljudske kulture u Europi koja je tijekom vremena doživjela teške rane. Sada se mora ponovno odlučivati o budućnosti Europe "u susretu s osobom i porukom Isusa Krista".⁵

Tako je misao o "novoj evangelizaciji" došla u središte rimske sinode. Ona je bila zajednički element svim skupinama. Skupština se složila da nova evangelizacija ne treba biti restauracija jedne minule Europe - dakle nikakvo novalisovsko zazivanje "kršćanstva" koje presvođuje konfesije i Crkve. Naglašena je potreba za dijalogom i suradnjom s drugim kršćanima i sa židovima, jednako kao i zajednička odgovornost svih onih koji vjeruju u Boga. Tekst je podsjetio i na raznolike putove nove evangelizacije u obiteljima, župnim zajednicama, društvu te istaknuo vrijednost svjedočanstva Crkava koje su se netom oslobodile komunizma i koje "nam posve jasno daju otkriti plodnost otajstva križa i uskrnuća Isusa Krista".⁶ Jedan je švicarski biskup jezgrovito precizirao "novu evangelizaciju" u tri rečenice: "Novu Europu evangelizirati: da! Neko drugo evanđelje naviještati: ne! Evanđelje drukčije naviještati: da!"

Međutim, je li se moglo početi s novom evangelizacijom bez brižljiva dogovora s drugim kršćanskim konfesijama kontinenta? Nije li takav iskorak bez osiguranja i "ekumenske mreže" morao voditi u pogibeljne rizike, u nepovjerenja, nerazumijevnja i suprotne reakcije? Već u pripremi rimske sinode pravoslavne crkve Rusije, Srbije, Rumunjske, Bugarske i Grčke odbile su poziv da dođu u Rim; kritizirale su djelovanje unijatskih crkava u Ukrajini i u Rumunjskoj te osnivanje katoličkih "paralelnih struktura" u zemljama pravoslavne tradicije. One su u tome vidjele "prozelitizam" - nepotrebni i neusklađeni slučaj "misija među kršćanima". I Crkve reformatorske tradicije - koje su imale delegate na biskupskoj sinodi - podsjetile su na potrebu ekumenskog sporazumijevanja; nova evangelizacija je, prema njima, bez takvih preduvjeta malo izgledna. Pokazalo se da se s katoličke strane u euforiji preokreta premalo mislilo na osjetljivosti i strahovanja sestrinskih Crkava, premda su pojedinačni govornici na

⁵ *Bischofssynode. Sonderversammlung für Europa*, njem. i lat. izd. Deutsche Bischofskonferenz, Bonn 1991., navod str. 13.

⁶ Kao bilješka br. 4.

Sinodi upozoravali da se s time ne ide prebrzo. U tom je smislu jedan biskup bizantinskog obreda iz Čehoslovačke primijetio: "Nova evangelizacija bez ekumenizma neće donijeti solidne plodove, jer ako smo previše aktivni, naša će odijeljena braća u tome vidjeti pokušaj da ih se likvidira."

2. Dva velika susreta evangeličkih crkava Europe i pravoslavlja koji su uslijedili nakon Rimske sinode u ožujku 1992. htjeli su ne samo "locirati" obje crkve glede aktualne europske teme. One su se također "pozicionirale" djelomice u obrambenom i ograđujućem tonu. Trebale su dati odgovor na katoličko "istrčavanje", kako su ga shvaćali na protestantskoj i pravoslavnoj strani. Pritom je "zajednički dom" konfesija nužno malo izmaknuo iz motrišta.

Europski evangelički skup u Budimpešti u ožujku 1992. uputio je Poruku "evangeličkim kršćankama i kršćanima, zajednicama i Crkvama u Europi" i potrudio se objektivno objasniti evangeličke pozicije.⁷ I ovaj je susret bio novost - u tom sastavu bio je prvi europski evangelički susret uopće. Kako je jedan tadašnji komentar primijetio, protestanti su bili doduše svjetski prvaci u stvarima ekumene; nastupali su u mnogim crkvenim tijelima u Europi i izvan nje zajedno s drugim crkvama - ali njihovo vlastito unutarnje jedinstvo bilo je slabije razvijeno od onoga sestrinskih crkava. Novo stanje u Europi prisiljavalo ih je da se jasnije očituju ne samo u nastupu zajedno s drugima nego i u svoje vlastito ime; trebalo je dakle izoštriti vlastiti profil, istaknuti "prepoznatljivost" svoje konfesije. Pritom su se očito pokazale manjkavosti unutar protestantske ekumene. Postavilo se pitanje što protestante iznutra povezuje u Europi. Veliki dio promišljanja u Budimpešti bavio se dakle pitanjem poboljšanja komunikacije između evangeličkih crkava Europe i praktičnom izgradnjom Leuenberške zajednice.

Susret u Budimpešti postavio je dva jasna naglaska u traženju specifično evangeličkog s obzirom na Europu. Protestanti, slično kao i katolici, naglasili su mogućnosti koje pruža novo duhovno buđenje, izrazili su svoju radost što se rastrgnula željezna zavjesa i potvrdili svoju spremnost da preuzmu odgovornost za budućnost Europe. Za razliku od katoličke sinode, protestanti su potom ukazali na dvostruko povijesno naslijeđe koje treba plodnim održavati: "Mi smo ukorijenjeni u tradiciji reformacije i prožeti tradicijom prosvjetiteljstva. Nismo otpušteni iz napetosti između vjere i razuma. Vjera u Krista nosi i prosvjetljuje razum, kao što i, obrnuto, razum kritički

⁷ Europäische Evangelische Versammlung "Christliche Verantwortung für Europa", hg. von epd, br. 17/92, br. 23/92.

prati vjeru. Ovo naslijeđe moramo iznijeti u kritičkoj raspravi s proturječjima sekularizma.”⁸

Pravoslavlje u svojoj prvoj izjavi na svepravoslavnom susretu u Carigradu⁹ nije u toj mjeri bilo jasno kao rečeni katolički i evangelički stavovi. Tekst je intoniran optužujući i sadrži apologetsku značajku. S motrišta poglavara pravoslavnih crkava slom komunizma nije oslobodio put u novu budućnost i bratsku međusobnu suradnju Crkava; štoviše, pravoslavlje doživljava novo stanje ponajprije kao ugrožavanje vlastita opstanka.

“S velikom boli i dubokom zabrinutošću ustanovili smo da neki krugovi u krilu Rimokatoličke crkve poduzimlju čine koji su posve suprotni duhu dijaloga ljubavi i istine. Na ekumenskim susretima i u bilateralnom teološkom dijalogu od početka smo sa svima vazda imali iskrene odnose, i nakon sloma ateističkih komunističkih režima, od kojih su mnoge pravoslavne Crkve tako okrutno bile mučene i progonjene, očekivali smo duhovnu pomoć ili bar razumijevanje za teško, a često i tragično stanje u ekumenskom i pastoralnom pogledu, ovih pravoslavnih crkava nakon 50 ili pak 70 godina teških progona. Umjesto toga, na tradicionalno pravoslavne zemlje gleda se kao na ‘misijska područja’ pa se u njima ustrojava misijska organizacija i vrši prozelitizam koji se - na štetu željenog puta prema kršćanskom jedinstvu - služi svim metodama koje su desetljećima u cijelom kršćanstvu već osuđene i odbačene. Osobito spominjemo i osuđujemo djelovanje s Rimskom crkvom sjedinjenih Unijata na štetu naših crkava u Ukrajini, Rumunjskoj, u istočnoj Slovačkoj, na Bliskom istoku i drugdje. Tako je nastalo stanje koje je posve nespojivo s duhom dijaloga ljubavi i istine koji su započeli i požurivali vođe kršćanstva vječne uspomene, Papa Ivan XXIII. i ekumenski patrijarh Atenagora I. Ovim su njemu nanesene vrlo ozbiljne i teško izlječive rane. U praksi se ovaj dijalog već ograničio na raspravu o temi unijaćenja dok se u ovome pitanju ne postigne sporazum.

Isto vrijedi i za stanovite fundamentaliste i protestante koji su spremni ‘propovijedati’ u spomenutim pravoslavnim zemljama koje su bile pod komunističkim režimom. Držimo neprihvatljivim da se te zemlje smatra ‘misijskim područjem’. Jer evanđelje je tamo naviješteno prije mnogo stoljeća i vjernici ovih zemalja često su pače svoj život žrtvovali za vjeru u Krista.”¹⁰

8 “Christliche Verantowortung für Europa” (kao bilješka 7), br. 17/92., str. 1-4 ovdje 3.

9 Dokumentirano u: *Orthodoxes Forum*, hg. von Theodor Nikolaou, 6 (1992), Heft 2, str. 259-264.

10 *Nav. dj.*, str. 262.

3. Zacijelo je u međuvremenu ponešto od ovih nesuglasica opet izglađeno: u odnosima Katoličke crkve prema Ruskoj pravoslavnoj crkvi nastupilo je lagano popuštanje (koje se doduše u najnovije vrijeme opet čini ugroženo zbog spora oko ruskog vjerskog zakona); teološki razgovor o misijama i evangelizaciji ponovno je započet i u posljednje su vrijeme glasnogovornici pravoslavnih crkava naglasili svoje zanimanje za ekumenski dijalog sa zapadnim crkvama. No put prema jedinstvu očito je još dalek, a još traje i distancirani stav pravoslavnih crkava spram katoličkih inicijativa (kao primjerice glede molitvenog susreta u Asizu). Općenito uzevši moramo reći da je ekumena bila tek nedovoljno pripremljena za posve novu situaciju godina 1989.-1992. Duhovno-političko ponovno ujedinjenje Europe nije bilo obrađeno novim ekumenskim duhovnim buđenjem.

III. NOVI RASPORED KONFESIJA NAKON PREOKRETA

Ovdje se moramo podsjetiti da je preokret godine 1989. znatno promijenio konfesionalnu kartu Europe. To se nije dogodilo spekulativnim seobama, kao u godinama 1944.-1946., kada su zbog bijega i protjerivanja poraženih u Drugom svjetskom ratu, ugnjetavanja grko-katoličkih crkava na Istoku, u Srednjoj i Jugoistočnoj Europi i podjelom Europe za vrijeme hladnog rata svuda nastale nove crkveno-konfesionalne fronte. To se nije dogodilo ni kao u starijoj povijesti Europe, kad su promjene konfesionalnih odnosa nastajale kao posljedica dinastičkih veza i političkih preokreta - premda godine 1989. i 1991. u svojim razmjerima svakako podsjećaju na takve povijesne događaje. I napokon, sadašnje konfesionalne promjene nisu rezultat povećanja obraćenja, krštenja, konverzija, premda ovih fenomena ima upravo u Istočnoj i Srednjoj Europi u značajnim razmjerima. Želimo li primjereno opisati stanje nakon pada zida, moramo imati u vidu novi ustroj crkava u promijenjenoj Europi. Pritom se nisu toliko promijenile pojedinačne veličine koliko opći raspored.

Tako je njemačkim ponovnim ujedinjenjem u srcu Europe nastao protestantski (i njemački!) blok koji je u tom obliku novost. Spomenuti evangelički skup bio bi primjerice jedva moguć bez ove činjenice, bez inicijativa i novčanih sredstava iz njemačkoga govornog područja.

Za Evangeličku crkvu u Njemačkoj ponovnim državnim ujedinjenjem završilo je vrijeme bolne geografske i političke izolacije. "Matične zemlje reformacije" vratile su se u zajedničku domovinu: Eisleben i Wittenberg, Halle, Magdeburg i Eisenach ponovno su pripale cijeloj

Njemačkoj, a ne više samo jednoj njemačkoj državi, DDR. Ako je podjela Njemačke nakon 1945. teško naškodila njemačkom protestantizmu, čak prepolovila njegovu egzistenciju, sada je državno jedinstvo stvorilo nove povoljne pretpostavke za prisutnost evangeličkih kršćana u javnosti. Nestalo je dvostrukog tereta: na Zapadu su već od pedesetih godina opetovano iznošene protestanske sumnje s obzirom na Saveznu Republiku i njezino uključenje u zapadne integracije; na Istoku opasnost da država prisvoji Lutherovo naslijeđe u tijeku sve jasnijeg profiliranja identiteta DDR-a. Napokon, ponovnim ujedinjenjem promijenili su se i brojčani odnosi između konfesija u Njemačkoj: u staroj Saveznoj Republici bilo je 25 413 000 protestanata prema 26 232 000 katolika, dok je ponovno ujedinjena Njemačka iskazala protestantsku većinu u pučanstvu od oko tri milijuna.¹¹ Ne čudi stoga da su mnogi promatrači s obzirom na nove odnose proricali premještanje političkih težišta na Istok, da su Njemačku sada vidjeli "protestantskijom, sjevernijom, istočnijom".¹² Osjećaj povećane snage u njemačkom protestantizmu povezao se s ponosom da su mnogi protestanti u DDR-u bogoslužjem i molitvama, procesijama i prosvjedima znatno pridonijeli mirnoj revoluciji koja je dovela do rušenja zida.

Ako je na temelju ovih činjenica možda ojačao jedan mali (i oprostivi) evangelički trijumfalizam, onda ga je odmah prigušilo drugo naše opažanje: U istom mahu naima kada je evangelička konfesija postala najjača u Njemačkoj, katolička je konfesija postala najbrojnija u Europi. Jer ne smijemo zaboraviti: nije se dogodilo samo njemačko ujedinjenje, u stanovitom smislu cijela se Europa "ponovno ujedinila" - barem duhovno, religiozno, kulturalno. Osobito Katolička crkva Istočne Europe danas živi u posve novim uvjetima vjerske slobode, koja je tu i tamo još ugrožena, ali je ipak osjetno porasla; ona se opet može slobodno kretati, može razvijati svoje pastoralne aktivnosti, održavati veze s drugim mjesnim Crkvama - jednom riječju može naglasiti svoj katolicitet i svoje nadnacionalno ustrojstvo, u svojoj slobodi kretanja više nije ometana ideološkim sustavima prisile. Konfesionalni zemljovid Europe nakon 1989. pokazuje dakle promijenjene značajke: Pođemo li od toga da u Europi (s ove strane Urala) živi 520 milijuna ljudi, onda su okruglo polovica od toga (255 ili 49 posto) katolici, 99 milijuna (19 posto) pravoslavni, dok na Crkve reformacije otpada 83 milijuna (16 posto), isto toliko 83 milijuna ne pripadaju nijednoj konfesiji. Ove brojke,

11 Michael J. Inacker, *Deutschland, protestantisch Vaterland?*, u: Thomas Kielinger (Hrsg.), *Wohin mit Deutschland?*, Bonn 1991., str. 508-511.

12 Tako piše Volker Rühle, navod kod Inackera (vidi bilj. 11), str. 508.

koja sam uzeo iz Priopćenja Instituta za proučavanje konfesija Evangeličkog saveza u Bensheimu, možda će ponekog iznenaditi tko je sklon Istočnu Europu prema nekom osjećaju pribrojiti pravoslavlju: on zaboravlja se da katoličko obilježje imaju ne samo Poljska, nego i Litva, a u manjoj mjeri Bjelorusija i Ukrajina.

Dodamo li tome nadregionalni karakter Katoličke crkve, u kojoj se sve crkve shvaćaju kao mjesne crkve jedne opće Crkve, jasno je da je ponovno ujedinjenje za nju donijelo osobite prednosti (ne samo one koje se protežu na njemački prostor): ona se mogla brže od drugih prilagoditi novim datostima, bila je "kompatibilnija" (U. Ruh) s nastajućim europskim strukturama i mogla se prije odrediti prema novoj situaciji.

Drukčiji je bio položaj pravoslavlja. Kad je Gorbačovljeva politika u Rusiji počela religiji davati slovo, ono je 80-ih godina ponovno uskrsnulo iz razdoblja 70-godišnjeg perioda progona: napola ili gotovo u cijelosti propalo, parcijalno se prilagođavalo režimu, opterećeno kompromisima, ustupcima i padovima, ustalo je iz jednog vremena meteža koje još ni izdaleka nije povijesno obrađeno, jedva da je ozbiljno i istraženo. Pravoslavna crkva bila je sada slobodna (ili možda u mnogo većoj mjeri slobodnija nego prije): ali je istodobno morala spoznati da nova vjerska sloboda ne ide u prilog samo njoj nego i drugima: katolicima, protestantima, muslimanima, sektama. Ruska pravoslavan crkva, a poslije i Srpska, Rumunjska, Bugaraska, bile su iznenađene ovim novim stanjem i reagirale su djelomice otvorenim odbijanjem i nutarnjim otporom, pozivajući nerijetko državu u pomoć: postalo je razvidno da su se one uza sve slabosti još uvijek vodile predožbom privilegiranog odnosa Crkve i države (bolje rečeno: Crkve i naroda). Sada je ova, često tutorska i sputavajuća, zaštita od strane države otpala; svepravoslavni, nadregionalni i svima zajednički elementi bili su slabo izraženi; tako su crkve pribjele identifikaciji s narodom i nacijom - proces koji je trenutačno najizraženiji u srpskom pravoslavlju, ali i iz "Svete Rusije" katkada dolaze izjave naglašenog religioznog nacionalizma, kakve na Zapadu jedva više možemo sresti. Oslabila je veza s ekumenom - koja je nekada tijekom represivnih mjera sovjetskog sustava bila dobrodošao "prozor u svijet"; nije slučajno da se patrijarh Aleksej Drugi 1992. odrekao predsjedanja Konferencijom europskih crkava (KEK) (zacijelo ponajprije iz osobnih razloga, jer je tu službu već dugo obnašao, ali vjerovatno i zbog nove konstelacije). Sve u svemu, mnoge su se pravoslavne crkve, vođene nsljedenim patriotizmom i nesklonošću prema Zapadu, povukle u neki istočno-crkveni regionalizam (što je odgovaralo staroj tradiciji autokefalnih Crkava): nijedna od triju velikih kršćanskih konfesija nije danas tako

snažno povezana s narodima i nacijama, tako ovisna o ponašanju država kao pravoslavlje.

Ono se u ovoj točki jasno razlikuje kako od Katoličke crkve tako i od crkava reformacije. U rečenim crkvama međusobno se bore divergentne snage i u sadašnjemu trenutku ne može ih se svesti na jednostavnu formulu. Tako je protestantizam u Europi ponovno zadobio svoje staro težište u zemljama gdje je počela reformacija; istodobno je povijesno povezan s protestantskim crkvama Sjevera i Zapada, sa SAD-om i Trećim svijetom. U protestantski profil spada Lutherovo naslijeđe, koje se osobito u Njemačkoj vjerno čuva, kao i tradicije otpora i političke demokracije što potječu od Calvina i Anglosaksonaca. Europski protestantizam još uvijek slovi kao predstavnik Europe mlađega prodora u svijet tijekom holandske i engleske kolonizacije, stare danas malo-pomalo izgubljene sveze između misija i civilizacije, osvajanja i razvitka, prava naroda i prava čovjeka. Evangelička skupština iz 1992. precizno je izrazila njegovo stvarno stanje, pozivajući se s jedne strane na reformaciju, a s druge strane na prosvjetiteljstvo (osobito naglašavanje naslijeđa prosvjetiteljstva u Budimpešti nije bilo sporno).

Katolicizam, čije je težište danas u Trećem svijetu, ima u europskim zemljama Juga, Istoka i Zapada (na Sjeveru jedva je prisutan) jedinstveno dodirno polje s različitim narodima, kulturama i konfesijama; ovdje je prihvatio (izuzevši SAD) i najjače pluralističke, ekumenske i demokratske impulse (dosad, dakako, više na Zapadu nego na Jugu i Istoku). I u njemu djeluju divergentne snage: pučka crkvenost snažnije je prisutna u zemljama poput Poljske, Litve, Hrvatske, Slovenije, Slovačke, Irske - u oslabljenom obliku također u Španjolskoj i Italiji; intelektualnost orijentirana prema znanosti i književnosti izražena je u francuskim elitama; iskustvo dugog zajedničkog života s protestantizmom osobitost je katolicima u Njemačkoj, Nizozemskoj, Engleskoj; napokon, još smo premalo svjesni crkvenih područja grkokatika u Istočnoj Europi, koji povezuju istočnocrkveni izraz i pripadnost Rimu. Što se tiče europske ekspanzije koja je u svojoj prvoj fazi polazila od Portugala i Španjolske, ona je kod katolika (pa i u latinskim zemljama) izbljeddjela više od sjećanja na misije i kolonizaciju novijih stoljeća kod protestanata: Kolumbo se više ne slavi, nestaju i osjećaji "starijeg Brata" u odnosu prema Trećemu svijetu, a nema više ni paternalističkih i odgojnih obilježja. Općenito uzevši, osjećaj današnjih katolika za Europu malo je pod utjecajem reminiscencija na Karolinžane ili na konkvistadore, kako to katkada neupućeni msile; on je mnogo jače određen poratnom poviješću 50-ih godina, kad su

katolički državnici (Schuman, Bech, De Gasperi, Adenauer, Spaak, Segni) iskoračili prema prvim europskim inicijativama.

Pad Zida stvorio je u Europi doduše slobodu religiji i crkvama; istodobno, on unutar crkava pokreće novo traganje za identitetom, prepoznatljivošću i konfesionalno-specifičnim elementom što pred nove probleme stavlja dosada prakticiran ekumenski način rada i djelovanja. Tako nastaju potencijalna konfliktna polja, što se jasnije uočava na Istoku nego na Zapadu.

U naše se dane neočekivano iznova javljaju stare, tijekom kumunizma, potisnute ali nikada posve uništene religiozne strukture Istočne Europe: pravoslavlje u Rusiji, Bugarskoj, Rumunjskoj, Srbiji; Katolička crkva u Litvi, zapadnoj Ukrajini, Poljskoj, Mađarskoj, na području Češke i Slovačke; područja evangeličke dominacije u dijelovima Rumunjske, Mađarske, Češke Republike i na području nekadašnje DDR. Kršćanska prošlost Srednje i Istočne Europe, koja je 80-ih godina jasno izišla na svjetlo dana, mogla bi biti povezujuća snaga za regionalizme i nacionalizme koji teže međusobnom udaljavanju u postkomunističkom razdoblju. Konfesije su međutim i stvarno višestruko posvađane; na mnogim mjestima religiozne predaje nipošto ne ublažuju politička sučeljavanja, nego ih dapače pojačavaju; Bosna i Hercegovina i Kosovo za to su najnoviji primjeri. No zar i nadalje ne postoje zajednički elementi između kršćanskih konfesija u Europi? Zacijelo, ima ih; oni su, što je paradoksalno, danas istodobno povod za mnogostruka trvenja i sučeljavanja. Primjerice, u spomenutom opisu stanja Crkva 1991./99. gotovo ni u čemu nije bilo takve jedinstvenosti kao glede potrebe evangelizacije u Europi. Zaista, nijedna se Crkva ne može oglušiti o zahtjev evangelizacije. Međutim, taj nalog se vrlo različito tumači: kod katolika relativno sveobuhvatno, jer oni imaju pred očima, "misijsku zemlju Europu", koja je iscrpljena ekscesima totalitarizma i potrebno joj je obraćenje i ozdravljenje; protestanti evangelizaciju shvaćaju restriktivno, za njih je i sekularizirana moderna uključivi dio kršćanskog obećanja; pravoslavni su pak, barem na svojem području, skloni evangelizaciju shvaćati sasvim restriktivno, samo kao povratak u dosadašnje strukture pravovjernosti. Slično je i s drugim područjima: primjerice kršćanskom odnosu prema državi, prema socijalnom služanju, prema (kritičkom) prevladavanju prošlosti, itd. Ja sam doduše siguran da će se i oko ovoga jednoga dana opet pobuditi ekumensko zanimanje i razviti inicijative; za sada ipak Crkve traže rješenja gotovo i nehotice iz svoje vlastite perspektive.

IV. PRINOS CRKAVA

Realno gledajući, valja računati s time da će ovakvo stanje potrajati još neko vrijeme. Nema smisla pozivati se na zajedničke stavove, koji još ne postoje i trebaju tek izrasti u jednom bolnom procesu. Trenutačno bi bio veliki uspjeh, kad bi se mogle zaliječiti najteže i najsramočnije rane Europe i europskih crkava: otvoreno zauzimanje vjerskih skupina za agresiju i "etničko čišćenje" u bivšoj Jugoslaviji; nedostatno razumijevanje pravoslavlja (ali i nekih skupina latinskih kršćana) za unijate; gotovo potpuna stagnacija u sporazumijevanju između kršćanskih Crkava oko središnjih pojmova evangelizacije, misija, kršćanskog poslanja u svijetu; napokon raskorak, u odnosu na shvaćanja kako se odnositi prema totalitarnom naslijeđenom teretu prošlih desetljeća unutar Crkava i izvan njih.

Dugoročno gledano, kršćane i Crkve u Europi prosuđivat će se po tome jesu li u stanju u posttotalitarnome svijetu otvoriti nove životne mogućnosti, nove perspektive nade. Zacijelo, to one ne mogu učiniti same, nego je to zadaća u kojoj moraju zajedno surađivati s mnogim čimbenicima iz politike, gospodarstva, uprave, umjetnosti, medija. No, prinos Crkava ipak je prijeko potreban. U čemu bi se on mogao sastojati, pokušat ću bar ukratko naznačiti.

1. Prva je zadaća ono što se jednim zbunjujućim pojmom naziva prevladavanje prošlosti. Ona ima različite strane: kazneno-pravnu, u čijem je središtu kajanje za očigledna zlodjela; životnu, kojoj je cilj osloboditi se starih navika, dobiti ponovno razumnu normalnost i razvijati odvažnost za budućnost; napokon, individualnu ili osobnu, koja je usmjerena na priznavanje grijeha, uvidavnost, kajanje i novi početak. Budući da su totalitarni sustavi često imali karakter političkih religija te su svojim obećanjima i zadiranjem u budućnost, svojom voljom da svime ovladaju mnogostruko zahvaćali u ljudsku psihu, ne može se dogoditi oslobođenje od njih ako se ne dosegnu one najdublje sfere u kojima se događa odvratanje (!) i obraćanje. Tko bi ovdje mogao bolje biti na strani klonulog i razočaranog čovjeka negoli Crkva, koja je dobro upućena u pitanja krivnje, kajanja, pokore - i koja istodobno od Petrova zatajenja zna da je njezina vlastita egzistencija sagrađena na slabosti a ne na samopouzdanju?

2. Druga zadaća Crkava bila bi "da svoje vjernike otvore za veću Europu, da ih pripreme za suživot različitih naroda u većim prostranstvima s njihovim nadnacionalnim isprepletenostima, da ih unatoč nužnosti mjesnih i regionalnih udomljenja u preglednim životnim okvirima izvedu iz nacionalne skučenosti, oduzmu im strah od stranaca i od opterećenja stranim utjecajima, motiviraju ih za

zajednički život različitih narodnosnih skupina te smanjuje predrasude i pristranosti prema njihovim susjednim narodima.”¹³ Crkve su nakon Drugoga svjetskog rata svoje europsko djelovanje shvatile kao dio političkog služenja. Ovo će u budućnosti biti još važnije - sjetimo se samo nastojanja oko novoga europskog mirovnog poretka, brige za nacionalne skupine, prava manjina, samoodređenje.

3. Nadalje: Krašćanstvo će jedino onda biti u stanju pomoći Srednjoj, Istočnoj i Jugoistočnoj Europi ako nauči nekoliko lekcija pluralizma. Bezuvjetnost u stvarima vjere ne može se bez razlike prenositi na stvari svagdašnjega iskustva; u politici ne postoji samo jedno rješenje, nego mnoga rješenja i mogućnosti; o tome se može i treba prepirati, a da se pritom ne ugrozi nužno jedinstvo glede osnovnih načela ustava i prava. Konsenzus i konflikt u demokraciji nisu suprotnosti, nego principi koji se nadopunjuju. Crkva treba također učiti da u političkim pitanjima nema unaprijed dane harmonije, da se sadašnjost ne smije žrtvovati ni utopiji “još-ne” (kao u komunizmu) ni tradicionalizmu “već-stalno” važećeg. Kršćanstvo nije trijumfalno. Ono se i danas treba suprotstavljati kušnji da ima gotova rješenja za sve specijalne slučajeve i da se samo poziva na prošlost. Kršćanin u svjetovnim pitanjima nije pametniji od svojih nekršćanskih suvremenika. On se kao i oni tek mora valjano i obvezno potruditi oko analiza i rješenja koji nisu unaprijed gotovi.

4. I posljednje opažanje, s kojim zaključujem: Iskustva kršćana mogla bi biti od pomoći u spoznavanju današnje situacije. Moderni totalitarizmi nisu nastali slučajno. Oni su bili i reakcija na manjkavosti i odbacivanja u modernoj povijesti slobode. Nije li raspad starije socijalne etike u naletu duha individualne emancipacije također odveo u jednostranosti i bezizlaznosti? Nije li ona izazvala onu socijalnu krizu čiji je uvod u 19. st. bilo “socijalno pitanje” i koja je europsku demokraciju u 20. st. dovela na rub propasti? Nisu li moderni socijalni pokreti i socijalno zakonodavstvo nakon reformi 19. st. bili zapravo jedna jedina korektura emancipacije čije je ishodište bila teza o osobnoj autarkiji i neobveznosti (barem pravno) čovjeka prema sučovjeku?¹⁴

Ja sam uvjeren da se nakon modernih totalitarizama sloboda više naprosto ne može izraziti u pojmovima 19. st. Povijest se

¹³ Tako David Seeber na predavanju na Bavarskom radiju 8. siječnja 1992. (prema ljubaznom priloženju autora).

¹⁴ Opširnije o ovoj temi Hans Maier, *Nach dem Sozialismus - eine neue Ethik des Sozialen?* Predavanje u: *Internationale Katholische Zeitschrift* 21 (1992), str. 513-528; isti, *Politische Religionen. Die totalitäre Regime und das Christentum*, Freiburg 1995.

jednostavno ne vraća na svoje ishodište. Ideološki je socijalizam bio perverzija pravednosti (kao što su fašizam i nacionalsocijalizam bili perverzije zajedništva). Perverzije ne mogu ugasci opravdana pitanja pravednosti i zajedništva. Prema tome, zadaća razumne socijalne nauke bit će i ostati da pojam slobode oslobodi od novovjekovnih sužavanja, vrati mu onu socijalnu (i ekološku) dimenziju koja izrasta iz čovjekove stvorenosti te iz njegove dužnosti da si međusobno pomaže i da se dopunja. Ovo je dugoročna zadaća. Ona se mora obavljati u strpljivom radu, bez žurbe i u trajnom dijalogu s onima koji drukčije misle. Tek ako nam uspije izgradnja nove etike nakon pada zidova, istom ćemo tada prevladati totalitarno naslijeđe ovoga stoljeća.

S njemačkog preveo: *Nediljko. A. Ančić*